

Změny ve struktuře výrobních vztahů a výrobních sil v poválečném Československu vedly k vysoké dynamice vývoje společenského života, mezi jiným i k významným změnám životního způsobu všech společenských skupin. Umění dřívějších generací i soudobé umění bylo zpřístupňováno nejširším vrstvám natolik, že se oprávněně hovoří o vysoké demokratizaci kultury jako o výsledku socialistické kulturní revoluce. Jsou známy základní fakty o výsledcích, jichž bylo dosaženo při demokratizaci vzdělání, zpřístupnění knihoven, galerií, muzeí, koncertních sálů, divadel, při rozvoji knižní kultury a při rozmachu sdělovacích prostředků. Vedle vybudování široké institucionální základny, která umožnila zpřístupnění kulturních zařízení širokým vrstvám lidu, stát systematicky vytváří podmínky pro rozvoj socialistické tvůrčí umělecké činnosti: je poskytována významná podpora rozvoji uměleckého školství, je vytvořen systém uměleckých soutěží i zadávání prací jednotlivým umělcům, je organizován nákup uměleckých děl [Hromádka 1974—76. Hora 1978].

V šíření uměleckých děl v posledních letech dominuje televize, která může doručit hodnotné dílo kamkoli. Proces extenzivního a zároveň i intenzivního rozvoje a vývoje umělecké produkce má však — a to především, zdá se, vlivem masového působení televize — nejen nesporně kladné výsledky, ale také negativní aspekty. Vystupuje tu důležitá otázka, zda efektivita působení jednotlivého uměleckého díla (byť sebevyšší kvality) není snižována vysokou kvantitou a frekvencí, s níž divák tato díla plynule přijímá. Domníváme se, že by bylo třeba podrobit hlubší analýze situaci, za níž dochází v současné době k recepci uměleckých děl. Ta se — dle našeho názoru — vyznačuje tím, že příjemce uměleckých děl bývá přehlčován množstvím uměleckých zážitků, které se mu nabízejí, takže pak nestačí žádné jednotlivé dílo vstřebat v plné hloubce; povrchnost pohledu a příjmu a rychlé zapomenutí pak může být obranným mechanismem člověka v nadkritickém toku informací všeho druhu, které není většinou schopen přijímat výběrově a jimiž se nechává zahltit. Tak například televizní divák nemá dost času, aby i po skončení představení prožíval životy jednotlivých postav, snažil se jim porozumět, zaujmout kritický postoj k demonstrováným hodnotám, když za chvíli začíná nová televizní hra a jeho pozornost a fantazie jsou „pozvány“ k účasti na nové problematice [Kasalová 1978]. Stejně inflační rysy se projevují i v oblasti poslechu hudby: množství konzervované hudby je dnes podstatně vyšší než dříve a tak nepřekvapí, že životnost úspěšných melodií je stále kratší (v minulém století se operní árie stávaly „šlágry“ na mnoho sezón, před 20. lety byl „šlágr“ „šlágre“ pro celý rok, dnes se životnost „hitů“ počítá na týdny [Kotek 1978]). Při nadměrném přívalu nových melodií nepřekvapí, jak vysoké procento posluchačů chápě

(1) Materiál k této práci byl nashromážděn v letech 1976—1981 během působení spoluautorky v Ústavu pro výzkum kultury v Praze.

„svou“ hudbu jako pouhou zvukovou kulisu nevyžadující žádné soustředění či pozornost. To se netýká jen hudby populární, ale i hudby vážné. Studium těchto jevů, tj. poznání mechanismu recepce uměleckých děl, lze považovat za jeden z hlavních úkolů sociologie kultury, volného času a nejobecněji životního způsobu [Blaho 1980; Filipcová 1974; Filipcová 1980; Kasalová 1978], neboť umění je jedním ze základních prostředků šíření hodnot a idejí. Umělecké dílo je mikrosvětlem, v němž se odráží hodnotově etická podstata a v němž se naznačuje řešení důležitých lidských, společenských i morálních problémů. Komplikovanost studia mechanismu recepce umění je dána právě oním širokým spektrem uměleckých druhů, které působí současně na značně nehomogenní publikum. (2) V této stati půjde pouze o systematickou charakterizaci souvislostí kulturních potřeb spjatých s recepcí umění a odhalení diferenciačních vlivů působících při realizaci těchto potřeb, což lze považovat za jeden, byť jeden z prvních, kroků pro vytvoření základu studia širších souvislostí recepce umění s ostatními složkami životního způsobu.

1. Základní aspekty situace a formulace úlohy

Tradiční sociologický pohled na problematiku recepce umění spočíval v porovnávání zájmů jednotlivých sociodemografických skupin.

V této práci vycházíme z hypotézy, že v současné době, charakterizovatelné snahou o zmenšování rozdílů mezi společenskými vrstvami, sbližování dělnické třídy a inteligence, bohatou kulturní nabídkou a snadnou dostupností umění, jsou diferenciační vlivy sociodemografických skupin druhotné a že vztah populace k umění bude diferencován jinými momenty.

V řadě šetření byla věnována pozornost jednotlivým uměleckým druhům, které byly zvažovány z hlediska dostupnosti i příležitosti a někdy i vzhledem k vnitřním faktorům osobnosti, systému hodnot a saturace psychologických potřeb. Sociologická i sociálně psychologická šetření byla věnována publiku divadelnímu, filmovému, televiznímu, čtenářské obci, milovníkům výtvarného umění, hudby a dalších. Tyto výzkumy poskytují (více či méně přesný) popis populace z hlediska příjmu jednotlivých děl téhož uměleckého druhu nebo jednotlivých uměleckých druhů v kontextu s druhy ostatními. Ukazují na míru zájmu ve společnosti a jejich skupinách, na sílu vzájemných souvislostí zájmů nebo zájmu či chování na jedné straně a některých demografických ukazatelů na straně druhé. Při snaze o postižení problematiky recepce umění ve větší šíři bylo například možno formulovat pořadí kulturních činností podle stoupající umělecké náročnosti, avšak veškeré tyto popisy zůstávaly u dvourozměrných modelů. Recepce umění heterogenním publikem je oblastí natolik složitou, že zpracování empirického materiálu předpokládá dosti složitou metodiku analýzy dat.

V této stati vycházíme ze sekundární analýzy datových souborů: především ze široce založeného výzkumu, který byl podkladem k vypracování expertízy k problematice uspokojování a rozvíjení kulturních potřeb pracujících [Gawlik 1980] (3) — jeho výsledky byly ověřovány na dalších výzkumných soubor

(2) Problematika vyžaduje (vzhledem ke své složitosti a heterogenitě populace) použití hlubších a speciálních metod. Běžně používaná zjednodušená metodika zde selhává a neumožňuje hlubší proniknutí do podstaty sledovaných jevů. Rovněž Blaho [Blaho 1980] upozorňuje na povrchnost sociologicky získaných poznatků o způsobech recepce uměleckých děl. Sám se pokouší o hlubší postižení recepce konkrétního divadelního představení. V SSSR se touto problematikou již delší dobu zabývá (mimo jiné) Dmitrijevskej [Dmitrijevskej 1980].

(3) Výzkum *Kulturní potřeby a zájmy* (78—5), listopad 1978, řešitelé Hepner, Kasalová, Malá, ÚVK Praha; podrobné výsledky tohoto výzkumu jsou obsaženy v inter-

rech.[4] Reflektujeme na teoretická východiska výzkumu a ve shodě s nimi vymezujeme základní pojmy, s nimiž budeme dále pracovat takto: potřeby jsou článkem v přírodně historickém procesu reprodukce a tvorby lidského života, realizovaným společenskými individui, který tvoří dynamický systém, jehož funkce i struktura jsou určeny charakterem společensko-ekonomické formace, především vládnoucích společenských poměrů. Pokud jde o *komplex hodnot*, lze v něm rozlišit jednak potřeby spojené s reprodukcí a rozvojem společenského systému, dále potřeby související se vztahem člověka k přírodě a konečně sociokulturní potřeby, které ve spojení s řadou sociálních rolí rozšiřují dimenze, v nichž dochází k všestrannému rozvoji osobnosti. Kulturní potřeby chápáné v nejširším slova smyslu (*obecné kulturní potřeby*) — jako potřeba kulturních aspektů práce, potřeba vzdělání, potřeba společenského uplatnění, potřeba kulturního bydlení a kulturního prostředí apod. se uplatňují ve všech oblastech života. Z těchto obecných kulturních potřeb lze vydělit relativně ucelený soubor potřeb, které bývají charakterizovány jako kulturní potřeby ve vlastním slova smyslu, tj. potřeby, jejichž realizací člověk více či méně pasívně či aktivně participuje na kulturním životě společnosti a zároveň kultivuje svou vlastní osobnost. I tyto potřeby jsou biologicky podmíněny, souvisí s psychickými dispozicemi lidí, jejich nadáním, avšak podstatnou měrou vznikají a formují se v procesu tzv. sociálního učení, jehož součástí je i předávání zkušeností z generace na generaci. Součástí systému kulturních potřeb jsou pak potřeby spjaté s recepcí umění. Na ty se právě soustřeďuje pozornost této práce. Potřeby recepce umění vytvářejí svůj vlastní subsystém ve vzájemné provázanosti jeho jednotlivých složek, ale současně fungují jako součást kulturních, a tedy i obecných kulturních potřeb, a vypovídají o nich. Proto mají závěry o nich svůj vlastní význam, ale zároveň přispívají k poznatkovému fondu sociologie životního způsobu, volného času a kultury.

V rozboru vztahů, který je proveden v dalších částech stati, vycházíme také z premisy, že potřeba je pojem dynamický: jak v preferencích a vzájemné kompenzaci, tak v realizaci se tu promítají vlivy generační i vlivy ontogenetického vývoje jednotlivce. Typ osobnosti z hlediska potřeb recepce umění se tak mění historicky i zráním jednotlivce. K tomu přistupuje celá řada sociogenních faktorů, jako dostupnost, realizovatelnost, výchovně vzdělávací a osvětová praxe společnosti, dynamika reprodukce a rozšiřování hodnot a idejí. Potřeby se vyvíjejí, obměňují, nabývají na intenzitě, rozšiřují a zužují, ale i přeměňují, nabývají nových kvalit, zanikají, přecházejí v potřeby nové a nově vznikají. To vše je podmíněno sociálním procesem a stává se jeho součástí. Aplikováno na recepci umění to znamená také vliv stále se rozšiřující palety uměleckých druhů a tím rozšiřující se výběr a bohatší preferenční možnosti jednotlivce.

Dnešní široké spektrum uměleckých druhů je ve svém celku i v částech přijímáno i odmítáno velmi heterogenním publikem, v němž jsou silně diferencovány zájmy i potřeby, ochota i schopnost přijímat jednotlivé kulturní produkty, v němž se mění očekávání a požadavky na kvalitu i šíři, výběr i způsob

ních materiálech ÚVK a byly využity v práci *Kulturní potřeby pracujících* [Gawlik 1980]. Sběr dat proběhl v celé ČSSR v listopadu 1978 pomocí tazatelské sítě ÚVK (v ČR) a tazatelské sítě ÚVVM v Bratislavě (v SSR). Výběrový soubor zahrnoval 1824 osob 15letých a starších (z toho 1127 osob bylo v ČR, 697 osob v SSR) a byl získán kvótním výběrem.

(4) Bylo to především 6 výzkumných souborů projektu *Čtenáři Mladého světa* (1977) a výzkum ÚVK *Kultura 80*, kam jsme zařadili stejně formulované otázky, které vedly na shodný faktorový model a přinesly další informace o odvozených typech.

příjmu z předkládané nabídky. To vede k formulaci úlohy, kterou považujeme za základní: systematicky popsat rozmanitost stavu recepce umění, nalézt její řád a její pravidelnosti, ty pak zhodnotit a dále zkoumat determinanty této heterogenity a její vazby na souběžné jevy.

Metodologickým problémem je v podobných úlohách především otázka měření potřeb, která není zdaleka vyřešena. Zde vycházíme z indikací potřeb vyjádřených postoji a chováním zaznamenaným v sociologickém standartizovaném rozhovoru. Data byla získána z kvótního výběru určeného základní sociodemografickou strukturou dospělého obyvatelstva ČSSR a pomocí tazatelské sítě.

V této stati je problém pouze otevřen. Není možné podchytit zde celý bohatý proces tvorby a osvojování potřeby recepce umělecké tvorby, takový úkol jsme si ani nemohli klást. Domníváme se však, že takový úkol před sociologií stojí, neboť jde o závažnou složku rozvoje osobnosti. Recipient umění se setkává v uměleckém díle s modelovými situacemi života, střetává se s ideou uměleckého díla, je jím ovlivňován a reaguje na ně. Myšlenky díla buď přijímá a vstřebává, nebo s nimi polemizuje, popřípadě je zavrhuje. Tak probíhá proces obohacování osobnosti ve sféře idejí, přesvědčení a světonázoru, probíhá také prohlubování postojů a osvojování si pravidel chování, umění má návodnou roli při řešení různých situací a při rozhodnutích nejrozmanitějšího dosahu a přímo nebo odvozeně vede ke vzdělání člověka. Prohlubující se vztah k umění pak upevňuje potřebu jeho recepce a stává se tak faktorem rozvoje vědomí jednotlivců, skupin i tříd.

2. Diferenciační směry v systému kulturních potřeb spjatých s recepcí umění

Kulturní potřeby spjaté s recepcí umění byly ve výzkumu, z něhož čerpáme, operacionalizovány tak, jak ukazuje tabulka 1, která zároveň přináší informa-

*Tabulka 1. Kulturní potřeby spjaté s recepcí umění seřazené podle průměrného stupně důležitosti v celé populaci dospělého obyvatelstva ČSSR
(na stupnici 0–100 je vyjádřena průměrná důležitost pro jednotlivé sociodemografické skupiny obyvatelstva)*

Kulturní potřeby	Populace ČSSR	Průměrný stupeň důležitosti						
		Muži	Ženy	Věk				
				15–19	20–24	25–39	40–59	60+
Sledování televizních inscenací	77	75	79	74	77	76	78	80
Četba literatury	64	58	69	65	68	64	64	59
Poslech populární hudby	61	59	62	79	73	64	57	46
Návštěva kina	59	58	60	75	73	64	57	42
Poslech rozhlasových her	57	54	61	54	55	55	57	62
Návštěva divadla	57	53	60	58	59	59	57	51
Návštěva galerií	42	41	43	45	43	44	42	38
Poslech vážné hudby	38	35	41	38	39	37	38	38
Vlastní umělecká činnost	32	32	31	44	37	34	29	24

Poznámka: Původní údaje pro tabulku byly získány odpovědí dotázaných na otázku: „Posuďte laskavě uvedená hesla z vlastního osobního hlediska. U každé potřeby uveďte, zda to či ono považujete pro sebe za důležité. Ohodnotte pomocí žebříčku: 1 = „je to pro mne neobyčejně důležité“, 7 = „není to pro mne vůbec důležité“. Chceme, abyste jednotlivé potřeby posoudili bez ohledu na to, zda to děláte nebo ne“. Sedmistupňovou škálu jsme pro potřebu této tabulky normalizovali na rozpětí 0 = naprosto nedůležité, 100 = neobyčejně důležité.

ci o výsledcích hodnocení průměrné důležitosti těchto potřeb jednotlivými sociodemografickými skupinami obyvatel.

Položky v tabulce 1 jsou heterogenní(5) a liší se zároveň i z hlediska rozšíření v populaci; průměrný ukazatel zde směšuje (obdobně jako u všech podobných ukazatelů) dva aspekty: intenzitu a rozšířenost potřeby. Vazby mezi jednotlivými položkami, tj. souběžnost či nezávislost jejich působení, byly zkoumány faktorovou analýzou, viz tab. 2.

Tabulka 2. Faktorová analýza kulturních potřeb spjatých s recepcí umění

Kulturní potřeby	Hlavní faktory			Rotované faktory (Varimax)			Komunalita
	1	2	3	1	2	3	
Sledování televizních inscenací	.26	.73	-.18	-.10	.77	.19	.63
Četba literatury	.55	-.03	-.06	.49	.19	.18	.31
Poslech populární hudby	.42	.11	.31	.22	.09	.48	.28
Návštěva kina	.52	.29	.55	.15	.15	.78	.65
Poslech rozhlasových her	.46	.37	-.32	.28	.61	.04	.45
Návštěva divadla	.72	-.01	-.11	.63	.29	.22	.53
Návštěva galerií, výstav	.78	-.29	-.11	.82	.08	.15	.71
Poslech vážné hudby	.64	-.35	-.10	.73	-.02	.08	.54
Vlastní umělecká činnost	.44	-.18	.10	.43	-.04	.22	.23
Relativní čerpání variance faktorem (%)	63.4	23.3	13.3	50.3	25.9	23.8	
Celkové čerpání variance modelem (%)		63.9			63.9		

Hlavní faktory v tabulce 2 naznačují obecné tendence vztahů mezi položkami:

a) *Faktor H1* (možno jej nazvat celkovou potřebou umění) je vyjádřen jen neúplným seznamem položek — faktorové koeficienty ukazují na stupeň pertinence do celkového pohledu: televizní inscenace se tu vydělují a vystupují jako relativně samostatná a nezávislá forma, hodnocená lidmi na základě jiných kritérií. I další položky („populární hudba“, „rozhlas“, „vlastní umělecká činnost“) jsou oslabené, každá zřejmě z jiného důvodu (vliv věkové skupiny, televizní konkurence, omezení na malou část populace).

b) *Faktor H2* (vyjadřuje v podstatě polaritu zábavy a umění) je bipolární, na jednom konci škály jsou umělecké druhy, které vyžadují vyšší koncentraci a připravenost k vnímání, na druhém konci jsou umělecké druhy tradičně považované za nejprístupnější.

c) *Faktor H3* ukazuje na preference, jež jsou zřejmě doplňkové k předchozím a jejich interpretace z pouhé tabulky je obtížná.

(5) Některé kulturní potřeby byly formulovány dosti široce a skýtalý možnost různé interpretace. Týká se to především poslechu vážné a populární hudby. V případě vážné hudby je to především způsob jejího vnímání, který je neurčitý — od poslechu reprodukováné hudby z rozhlasu a televize přes gramofonové a magnetofonové nahrávky až po přímý poslech na koncertech (většina výzkumů rozlišuje poslech hudby reprodukováné od návštěvy koncertů). Totéž platí i o potřebě poslechu populární hudby s tím, že neurčenost se týká nejen způsobu poslechu hudby, ale také druhu populární hudby: každá věková vrstva může pod tímto pojmem rozumět jiný druh hudby, např. mládí pop, staří dechovku apod.

Rotované faktory mají konkrétnější obsahovou náplň, a proto je budeme považovat za základní diferenciační osy prostoru potřeb a budeme s nimi i dále pracovat.

Rotované faktory

Faktor R1: Potřeba čistě estetických zážitků (E)

Patří sem položky „poslech vážné hudby“, „četba literatury“, „návštěva divadla“, „návštěva výstav výtvarného umění“ i „vlastní umělecká činnost“. Pořadí těchto položek, seřazených podle saturací 1. faktoru, nebylo možno interpretovat například ve smyslu potřeby dramatu (dramatické druhy se umístily na obou koncích řady), podle potřeby hudby (populární a vážná hudba rovněž figuruje na různých koncích řady) ani podle dostupnosti jednotlivých uměleckých druhů (srovnej poslech vážné hudby a sledování televizních inscenací).

Pořadí faktorových koeficientů však souhlasí s představou o serióznosti, uměleckosti, umělecké náročnosti jednotlivých druhů umění. Tomu nasvědčují korelace s nezávisle (a předem) zjišťovanou proměnnou „obecná potřeba umění“, jak o tom informuje tabulka 3: pořadí koeficientů jsou velmi podobná. Faktorové koeficienty tudíž v podstatně vyjadřují, do jaké míry ten který umělecký druh dokáže nasytit obecnou potřebu umění.

Jako polární jsou v řazení tab. 3 situovány: potřeba sledovat televizní inscenace a potřeba navštěvovat galerie výtvarného umění. Průměrný občan v televizní inscenaci zřejmě nehledá umělecké prvky, ale především zábavu. Při postupu k vyšším položkám řady ubývá v představách průměrného konzumen-

Tabulka 3. Srovnání hodnot Spearmanova koeficientu s obecnou potřebou umění a zátěží 1. faktoru

Umělecký druh	Spearmanův koeficient	zátěž 1. faktoru
výtvarné umění (galerie)	.48	.82
literatura	.44	.49
vážná hudba	.42	.73
divadlo	.40	.63
vlastní umělecká tvorba	.29	.42
kino	.27	.15
populární hudba	.26	.21
rozhlasové hry	.17	.27
televizní inscenace	.03	.10

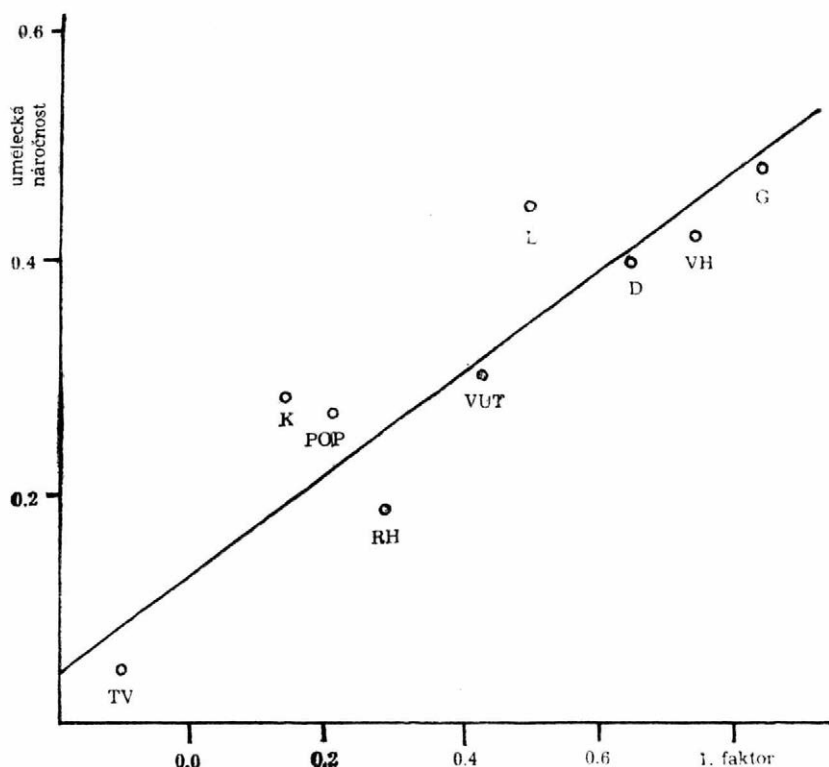
ta atraktivnost, a tím stoupá subjektivně vnímaný umělecký obsah toho kterého druhu; například příjemných prožitků plynoucích z návštěvy divadla není pro řadu občanů tolik, aby vyvážily starosti spojené s překonáváním překážek, které realizaci návštěvy divadla brání. Třebaže divadlo bývá uváděno jako zdroj estetických prožitků, shlédnutí divadelního představení není na vrcholu této řady. Důvodem může být to, že například s návštěvou galerií výtvarného umění je v očích řadového občana spojeno ještě méně přidružených příjemných prožitků, a že tedy galerie navštěvují opravdu pouze ti, kteří se zajímají jen a jen o vystavovaná díla.

Nápadný vztah mezi touto sekvencí a 1. faktorem demonstruje následující obr. 1.

Vzhledem k tomu, že 1. faktor se této řadě značně podobá (koeficient determinace $r^2 = 0,84$), považujeme hypotézu, že 1. faktor je faktorem potřeby čistě

estetických zážitků, odvozených z recepce uměleckých děl různých druhů, za velice pravděpodobnou. Faktor vyjadřuje potřebu krásna, čistě estetických pocitů, čerpaných z recepce především náročnějších druhů umění.

Obr. 1. Vztah mezi 1. faktorem a vektorem umělecké náročnosti

Poznámka: Na ose x jsou vyneseny hodnoty faktorových zátěží, na ose y hodnoty Spearmanova koeficientu vztahu obecné potřeby umění a toho kterého druhu. Jednotlivé potřeby viz tabulka 2 (RH = potřeba poslechu rozhlasových her, G = potřeba návštěvy galérií, VUT = potřeba vlastní umělecké tvorby atd.)

Faktor R2: Domácí forma recepce dramatických děl (D)

Tento faktor je silně sycen jen dvěma položkami, vyjadřujícími potřebu sledovat dramatická díla v prostředí vlastního bytu. Potřeba sledování ostatních dramatických druhů rovněž pozitivně přispívá k tomuto faktoru, třebaže ne tak výrazně. V této fázi není možné ještě přesně určit, které psychické potřeby faktor odráží. Může to být některá z terapeutických funkcí, které plní dramatické umění obecně (významná funkce dramatického umění televizního by pak mohla vyplývat z mnohem větší frekvence sledování televizních her ve srovnání s frekvencí návštěv divadla). (6) Nebo to může být potřeba pasivní zá-

(6) Terapeutickou funkci zde nechápeme jen ve smyslu klasické katharsis. Podle Goodlada [Goodlad 1971] i nejbližnější fraška implikuje řadu hodnot, jejichž platnost si divák znovu a znovu potřebuje ověřovat, aby získal event. ztracený pocit místa ve společnosti.

bavy v přítomnosti společníka (televizního nebo rozhlasového přijímače), který nevyžaduje žádné zvláštní ohledy a je vždy připraven poskytnout divákovi podívanou, při níž lze zapomenout na starosti všedního dne. Ve faktoru se projevuje dějová podstata a zároveň domácí prostředí, které jej staví do kontrastu s předchozím faktorem. Tento faktor považujeme za indikační proměnnou, ukazující intenzitu vazby respondenta na domácí prostředí a v obecnějším pohledu i na recepci umění doma. Vystihuje zřejmě potřebu uklidňující zábavy v bezpečí domova, jak ji poskytuje televizní a rozhlasová hra, u níž už podle obsazení lze odhadnout, zda bude následovat dramatický pořad, v němž nebudou zpochybněny hodnoty kritické pro psychickou rovnováhu diváka. S tím souvisí i korelace s věkem; u starších diváků je vyšší sklon k únavě, nižší adaptabilita na změny okolí atd. Ve faktoru se pravděpodobně projeví i orientace respondentů aktivního věku, kteří mají řadu jiných povinností a silných zájmů a jimž tento způsob recepce umění zcela vystačí nebo jej preferují. Svoji roli tu bude hrát i dostupnost a vzdálenost od kulturních center, u starších osob též otázka finančních možností a zdravotní stav.

Faktor R3: Zábava mimo domov (Z)

Faktor je silně sycen jen dvěma položkami: potřebou návštěvy kina a potřebou poslechu populární hudby. Výskyt obou potřeb v jednom faktoru nepřekvapuje, neboť již dřívější výzkumy ukázaly, že v publiku kina i koncertů populární hudby je nápadně často stejná vrstva mladých návštěvníků. Potřeba populární hudby však nebyla v tomto výzkumu jednotně indikována pouze návštěvou koncertů, nýbrž i poslechem všech typů reprodukované populární hudby. Navíc pojem populární hudby nebyl vymezen přesně, takže i starší občané se mohli vyslovovat o potřebě populární hudby svých představ, tedy „jakékoliv hudby odlišné od hudby vážné“. Snad proto faktorová zátěž populární hudby je méně výrazná (0,48) než v případě potřeby návštěvy kina (0,78) (přes srovnatelné korelační koeficienty s věkem).

Zamyslíme-li se nad tím, co mají obě tyto potřeby společného a proč přitahují stejný okruh příznivců, vidíme, že sledování těchto uměleckých druhů je příležitostí pro setkání mladých dvojic, dává námět k hovoru o jednotlivých dílech a jejich provedení, dává příležitost vidět nebo slyšet oblíbeného interpreta v akci. Tuto hypotézu podporuje i to, že postavou, která mladé lidi nejvíce ovlivňuje, jež je jim vzorem chování, bývá osobnost zpěváka nebo herce.

Interpretace faktoru R3 vychází zároveň i z dalších šetření (viz poznámka 4), v nichž se ukázalo, že obě položky jsou doprovázeny jinými aktivitami se společným jmenovatelem (diskotéka, tanec, sport apod.). Faktor tak vystihuje nejen druh recepce, ale také prostředí, v němž k ní dochází.

Tuto potřebu uspokojuje jednak poslech populární hudby (se spektrem skrytě erotických asociací) a jednak „nejdramatičtější dramatické umění“ — film. Jak návštěva diskotéky, tak návštěva kina znamenají vzdálenost od dozoru rodičů a pobyt v prostředí vrstevníků.

Faktory jsou na sobě nezávislé, mohou se vzájemně doplňovat či vylučovat, skládat či nahrazovat. Tak vznikají jednosměrné diferenciací proměnné, indikující existenci a intenzitu tří komplexů potřeb, určující tři osy, které charakterizují rozmanitost zkoumaných potřeb a naznačují i možné směry změn v jejich vývoji. Uvedené osy (směry) pak popisují vysoké procento všech podchycených diferenciací tendencí. Kombinace všech tří směrů tvoří osm základních tendencí, které se v populaci projevují. Jsou systematicky označeny v tabulce 4.

Rozložení výzkumného souboru na jednotlivých směrech (faktorech) E, D

Tabulka 4. Typologie v recepci umění
(Kombinace tří dimenzí – komplexů potřeb: estetická (E), domácí (D), zábavní (Z))
(+ = vlastnost se projevuje; – = vlastnost se neprojevuje)

Charakteristika	Označení (používané dále v textu)	Estetická	Zábavní	Domácí
1 Extenzivní typ	EZD	+	+	+
2 Absence domácí formy	EZ	+	+	–
3 Absence společenské zábavy	ED	+	–	+
4 Absence uměleckých nároků	ZD	–	+	+
5 Jen umělecké nároky	E	+	–	–
6 Jen zábava mimo domov	Z	–	+	–
7 Jen domácí forma	D	–	–	+
8 Absence kulturních potřeb	A	–	–	–

a Z jsou unimodální a mírně asymetrická, takže nelze říci, že by se populace členila na výrazné a ostře ohraničené typy; jde o pozvolný přechod, který naznačuje dynamický vztah mezi sledovanými potřebami, schopnost kompenzovat nedostatek jedné potřeby jinou kombinací aktivit. Abychom mohli sledovat tendence, které odvozené směry reprezentují, zvolili jsme tuto metodu: vážené součtové proměnné (odhady faktorů) jsme kategorizovali tím, že jsme do krajních kategorií pomocné trichotomie zahrnuli přibližně 40 % souboru a tak pro každou osu získali polaritní kategorii absence potřeb, střední kategorii průměrného stavu a kategorii polaritně vysokého stupně výskytu daných potřeb. Pro zpřehlednění modelu byly z další analýzy vypuštěny střední kategorie a byly vytvořeny pomocné typy, (7) které reprezentují kombinace všech možností a odpovídají osmi kategoriím uvedeným v tabulce 4 s tím, že znaménko minus znamená extrémní absenci daných potřeb či nízký stupeň jejich realizace a znaménko plus vysoký stupeň této realizace na dané ose. Kombinované polaritní typy pak jsou reprezentanty vyhraněného chování respondentů v populaci.

3. Charakteristika polaritních typů recepcí umění

Odvozené typy odpovídají diferenčiací směřům vývoje sledovaných kulturních potřeb, vysvětlují různé sklony v recepci umění. Jejich význam spočívá v tom, že určují krajní póly, u nichž očekáváme už určitou krystalizaci jak sociologických, tak sociálně psychologických aspektů. Význam typů se projeví především v odhalení souvislostí s jinými proměnnými, především se sociodemografickými ukazateli (viz tabulka 5) a v kontextových vazbách na systém obecných kulturních potřeb (viz tabulka 6).

V charakterizaci typů vycházíme proto z podrobné analýzy těchto vztahů. (8) Rozložení respondentů v typech nemá samostatný význam (vzhledem k volbě hranic při kategorizaci), může být použito pouze pro komparační zhodnocení jednotlivých skupin respondentů a pouze vzhledem k očekávaným četnostem

(7) O typech zde nemluvíme jako o samostatně existujících či výrazně od sebe odlišených jevech: jde pouze o pomocný prostředek, jehož cílem je získat čistší vztahy k dalším proměnným. Jde tedy o metodologickou pomocnou „typologii“, která má polaritní charakter, o umělou quazitypologii se zcela vyhraněným cílem a významem.

(8) Vzhledem ke značné šíři analýz zde pouze shrnujeme základní výsledky v tabulkách a verbálním popisu typů.

Tabulka 5. Vybrané sociodemografické charakteristiky polaritních typů^a

Typ ^b	Průměrný věk	Podíl mužů	Sociální skupina			Rodinný stav		Velikost bydliště			
			dělníci	ostatní	rolníci	svobodný	žena-tý	do 2 tisíc	do 10 tisíc	do 100 tisíc	nad 100 tisíc
<i>EZD</i>	36.9	37	53	36	5	29	61	28	20	34	18
<i>EZ</i>	33.5	42	48	41	4	38	54	18	20	26	36
<i>ED</i>	53.1	43	51	34	8	6	78	31	22	36	11
<i>ZD</i>	37.3	44	72	17	10	22	68	43	27	21	9
<i>E</i>	41.8	58	33	52	5	22	66	16	17	45	22
<i>Z</i>	28.0	60	72	24	1	55	39	29	21	26	24
<i>D</i>	54.7	45	69	19	11	3	74 ^c	44	30	18	8
<i>A</i>	47.7	60	62	21	15	7	76	48	22	18	12
Celkem ^d	42,6	48.6	59	29	3	20	66	35	23	26	16

Poznámky:

^a Věk je udán v rocích, ostatní hodnoty v procentech.

^b Názvy typů — viz tabulka 4.

^c U typu *D* se vyskytuje statisticky významná převaha vdov a vdovec (23 %).

^d Dohromady sdružují polaritní typy 917 respondentů.

odvozeným za předpokladu nespřaženosti a absence interakčního výskytu (viz tabulka 7).

Oba krajní typy, extenzivní (*EZD*) a absenční (*A*) jsou výrazně četnější, než bychom očekávali, ostatní jsou přibližně rovnoměrné (rozdíly kompenzují výchyly u obou extrémů). To samo o sobě naznačuje silnou polaritu v populaci.

Jednotlivé typy lze charakterizovat takto:

Typ EZD (extenzivní — přítomnost všech tří faktorů)

Příslušníci tohoto typu hodnotí sledované obecné kulturní potřeby nadneseně, výše než průměr, nejčastěji při hodnocení užívají superlativů, nejhorší hodnocení bylo „průměrné“ a bylo použito při diskusích o potřebě návštěvy hostince, koníček a vybavenosti bytu uměleckými předměty. K tomuto typu patří nejčastěji lidé na začátku své profesionální dráhy, plní iluzí o světě i o sobě a hledající svou vlastní identitu. Častěji to jsou osoby svobodné, ženy, obyvatelé větších měst. S postupujícím věkem se dá očekávat, že mladší příslušníci tohoto typu budou přecházet do typu *E* a *ED*. Vysoké zastoupení skupiny (vzhledem k očekávání 23 % : 12 %) bude pravděpodobně způsobeno tím, že se tu projeví výrazná vnitřní heterogenita, jejímiž faktory budou: a) stupeň opravdovosti zájmů a potřeb, b) ukončenost vývoje a hledání skutečných zájmů z široké palety, c) metodologická nedokonalost sociologických instrumentů. (9)

(9) Jedna z hypotéz, které by mohly pomoci při vysvětlení vysokého zastoupení extrémních kategorií extenzivního zájmu a absence zájmu se může týkat metodologických aspektů měření, v daném případě aplikace stupnic odpovědí. Jde o to, že někteří lidé mají tendenci pohybovat se v určitém úseku škály a vyjadřovat pouze vzájemné relace položek a jiní respondenti zase posuzují položky vzhledem k obsahovým významům okrajových hodnot škál. Při průměrování těchto individuálních stupnic, které mají de facto pořadový charakter, pak dochází ke zkreslení právě v tendencích k extrémům u kumulativních škál. Zpracování dat je obtížné, neboť tento jev se dá očekávat jen u části populace.

Tabulka 6. Kulturní potřeby u jednotlivých polaritních typů

Potřeby ^a	Typy								Koefficienty determinace ^b	
	EZD	EZ	ED	ZD	E	Z	D	A	R ₁ ²	R ₂ ²
Kultivovaného prostředí			+	—	++		—	—	6.5	7.1
Hudby	+	++			+		—	—	2.9	3.5
Vizuálních vzpomínek	++						—	—	1.9	3.6
Stereozvuku	+	++	—	—	+		—	—	6.9	14.0
Kulturního vybavení na cesty	+	+		+	++	+	—	—	9.9	24.9
Tělesného pohybu	+	++		+	+	+	—	—	19.6	28.4
Práce	+	++			+		—	—	5.0	9.3
Informací	++							—	12.0	20.2
Sebevzdělání	++	+		—	+		—	—	22.2	34.5
Kulturní vybavenosti	++	+	+	+	+	+	—	—	21.8	24.9
Zájmové umělecké činnosti	++	+	+	—	—	—	—	—	22.7	26.3
Umění	+	++	+		+		—	—	30.7	34.7
Veřejné činnosti	++							—	10.9	15.1
Bytu	+			++		—		—	4.7	5.1
Harmonické rodiny	++					—			4.5	5.2
Sledování televize	+	—		++	—	—	+	—	21.5	22.4
Mezilidských vztahů	++		+			—	+	—	5.1	5.7
Pěkného vzhledu	++	+		+		+	—	—	18.1	25.6
Společenské zábavy	++	+		+	—	+	—	—	14.5	18.3
Pobytu v přírodě	+				++	—		—	4.6	6.1
Cestování	++	+	+		+	+	—	—	18.7	21.5
Koníčků			++		—				1.8	3.9
Návštěvy hostince			—			++			2.8	9.1
Pasivního sportu	+	—	—			++	—	—	3.9	32.1

Poznámky:

^a ++ = nejvyšší hodnota mezi typy

— = nejnižší hodnota mezi typy

+ = hodnota u typu je významně vyšší než průměr celého souboru

— = hodnota u typu je významně nižší než průměr celého souboru

^b Koefficienty determinace R^2 , určující podíl vysvětlení variance potřeby pomocí modelu analýzy rozptylu, v němž jako vstupy sloužily kategorizované znaky jednotlivých faktorů (R_1^2) a dále navíc sociálně demografické identifikátory pohlaví, věk a vzdělání (R_2^2). Koefficienty jsou vyjádřeny v % jako 100 R^2 .

Tabulka 7. Porovnání empirických a očekávaných výskytů v osmi konstruovaných typech receptce umění (procentní a absolutní četnosti)

	Typy								Celkem
	EZD	EZ	ED	ZD	E	Z	D	A	
Skutečný výskyt	23.4 (215)	5.5 (50)	7.9 (72)	9.8 (90)	7.0 (64)	8.9 (82)	14.4 (132)	23.1 (212)	100 % 917 (N)
Očekávaný výskyt	11.6	9.3	12.6	14.9	10.2	11.9	16.3	13.1	99.9 %
Rozdíl v procentech	11.8	—3.8	—4.7	—5.1	—3.2	—3.0	—1.9	10.1	

Poznámka: Očekávané hodnoty jsou odvozeny za předpokladu rovnoměrného výskytu kombinací složek plynoucích z hypotézy nezávislosti (například $E(EZD) = E(E) \cdot E(Z) \cdot E(D)/N^2$; $E(Z) = E(E) \cdot E(Z) \cdot E(D)/N^2$ apod.).

Typ ED (absence společenské zábavy)

představuje typ kultivovaných občanů střední a starší generace, kteří žijí v harmonických rodinách. Nacházíme u nich nadprůměrně dobrý vztah k umění obecně, oceňují vážné umění, ale i v produkci „masové“ kultury (televizní a rozhlasové hry) dovedou nalézt zajímavé aspekty. Zdá se, že jsou perspektivou aktivního typu *EZ*: příslušníci typu *ED* jsou jediná, kteří mají výrazně pozitivní vztah k domácí aktivitě — koníčkům, výše než průměr oceňují zájmovou uměleckou činnost. Znájí cenu dobrých mezilidských vztahů, domov jim však není jediným azylem, kam se utíkají před eventuálními konflikty: z kulturně — i když ne draze — vybavených bytů (překvapivě málo stereopřístrojů) vycházejí za kulturou ven, o dovolených rádi cestují. Vybavenost bydliště kulturními zařízeními považují za důležitou okolnost častěji než ostatní typy. Nejnižší ze všech typů hodnotí návštěvu hostince a témata tam diskutovaná (pasivní sport). Tento typ se častěji vyskytuje ve větších městech (větší dostupnost kulturních podniků), jinak není významnějších rozdílů v jeho zastoupení v různých vrstvách populace dělených dle pohlaví a třídně sociálního hlediska.

Typ EZ (absence domácí formy)

shlukuje poměrně málo četnou skupinu vzdělanějších, mladých, většinou dosud svobodných lidí, velmi často studentů před ukončením středního vzdělání, osob žijících ve větších městech. Příslušníci tohoto typu dokáží vychutnávat náročnější druhy umění stejně jako holdovat uměleckým druhům vlastním jejich generaci (kino, pop music), pohrdlivě se vyjadřují o životním stylu generace rodičů a jejich konzumaci televizních a rozhlasových her, pasivního sledování sportu a televize vůbec. Jsou vlastníky nebo spíše mají k dispozici magnetofony a gramofony, často stereo, hlásí se k potřebě umění, práce a tělesného pohybu. Nadprůměrně oceňují vlastní uměleckou zájmovou činnost a potřebu sebevzdělání a cestování, což svědčí o mladé mysli otevřené novým podnětům a o dynamickém rozvoji osobnosti. Rádi se baví, kultivovanost projevují nejen ve vztahu k umění, ale i k oblékání. Z jejich hodnotové orientace číší odpor k pasivitě v životě i v umění.

Typ E (jen umělecké nároky)

tvoří málo četnou skupinu vzdělanějších a kultivovanějších osob s vynikajícím vztahem k umění. Tyto osoby nacházíme v nejmladších stejně jako v nejstarších věkových kategoriích. Mají ze všech typů nejlepší vztah k vybavení bytu uměleckými předměty, nadprůměrně často vlastní přístroje pro reprodukci hudby, často stereo. O otevřené, mladistvé mysli vypovídá jejich silně pozitivní vztah k sebevzdělávání a cestování, o určité životní moudrosti svědčí vysoké ocenění práce a tělesného pohybu. Zdá se, že do tohoto typu patří též i poněkud psychasteničtí jedinci stranící se společnosti, kteří utíkají před společenskou zábavou. V tomto typu je vysoce oceňován pobyt v přírodě. Příslušníci tohoto typu patří převážně do kategorie zaměstnanců a jsou to obyvatelé velkých měst (působí zde zřejmě jednak dostupnost kulturních zařízení, jednak touha po kompenzaci shonu v přelidněném městě).

Typ ZD (absence uměleckých nároků)

je rozšířen mezi všemi vrstvami (s výjimkou slabšího zastoupení v nejstarší generaci). Jsou zde čteně zastoupeni rodiče nedospělých dětí. Tito lidé vyhledávají zábavu ve sledování nenáročných druhů umění doma (rozhlasové a televizní komedie, populární hudba) i mimo domov (návštěva kina). Ať jsou

středního či mladšího věku, převážně se domnívají, že rozvoj jejich osobnosti je již ukončen a smyslem jejich volného času je jen zábava. Jako lidé, kteří se často chystají budovat nebo budují vlastní rodinu, vysoce oceňují dobře vybavený byt a kulturní vybavenost místa bydliště, je pro ně důležitý pěkný vzhled, zábava a tělesný pohyb. Jsou vlastníky „cestovní verze“ předmětů kulturní spotřeby (tj. tranzistorový radiopřijímač, magnetofon, fotoaparát, knihy). Mají celkem negativní vztah k sebevzdělávání a zájmové umělecké činnosti, umělecké předměty ve svém okolí nepostrádají. Je možno předpokládat, že tito lidé budou s postupem času mít větší nároky na technickou kvalitu (stereo) a prestižní cenu svého vybavení, celkově vlažný vztah k umění se však asi — díky určité samolibosti ve způsobu života, jaký vedou — většinou již nezmění; ovlivnit je může jen dobře vedené výchovné působení hromadných sdělovacích prostředků (rozhlasu a televize — vhodně volené vzory a forma).

Typ Z (jen společenská zábava)

je typem, v němž převažují příslušníci nejmladších věkových vrstev, kteří jsou ještě svobodní, s nižším vzděláním, a kteří se domnívají, že mají jedinou povinnost: žít životem své subkultury, tj. vyhledávat zábavu v adekvátní společnosti. Z umění přijímají jen některá módní díla z oblasti filmové tvorby a pop music, protagonisty těchto děl pak povyšují na vzory a symboly své generace. Běžně přijímané umělecké druhy odsuzují jako nezajímavé, mají negativní postoj k životnímu stylu svých rodičů. Charakteristická je tu absence vztahu k přírodě (nejnižší hodnocení ze všech typů) a naopak vysoké hodnocení návštěvy hostinců a sportovních utkání. Málo významné jsou pro ně harmonické vztahy v rodině i ve společnosti vůbec, rovněž byt považují za nedůležitý. Naproti tomu za důležitou považují zábavu a pěkný vzhled. Vysoce hodnotí tělesný pohyb, cestování, kulturní vybavenost bydliště, rádi se pohybují s přenosným radiopřijímačem nebo magnetofonem. Z tohoto obrazu dýchá nezralost, nespoutanost s místem, zaměstnáním či rodinou, jen touha bavit se a líbit se svým spoluvrstevníkům.

Typ D (jen domácí forma)

sdružuje jedince středního a vyššího věku, kteří ať už z nezájmu nebo nedostatku příležitosti (žijí převážně v malých městech a vesnicích), za uměním nechodí a spokojují se sledováním uměleckých pořadů v rozhlase a v televizi. Lze předpokládat, že v tomto typu je značná část introvertů, kteří často s obtížemi navazují přátelské kontakty a kteří svůj život prožívají osaměle v domácím prostředí (lidé s vysokou potřebou dobrých mezilidských vztahů, které však pravděpodobně nejsou naplněny — vysoké procento ovdovělých osob). Skutečnost, že příslušníci typu *D* neoceňují vysoko potřebu práce, sebevzdělávání, tělesného pohybu ani vybavenosti předměty kulturní spotřeby, souhlasí s představou, že jde o osoby starších věkových skupin. Pokud sem patří osoby středního věku, může jít o pohodlnost, ale též o výrazně jiné nasměrování zájmů.

Typ A (absence všech tří faktorů)

soustřeďuje osoby s nižším vzděláním, které se nehlásí k žádné ze sledovaných potřeb recepce umění, ani k obecným kulturním potřebám (žádnou z těchto potřeb nehodnotily výše než průměr, naopak dvanáct jich hodnotily nejhůře ze všech typů). Tento typ zahrnuje především osoby středního a staršího věku, častěji muže a také obyvatele menších obcí (jsou mezi nimi významně častěji zastoupeni rolníci). Dá se předpokládat, že představitelé tohoto typu jsou buď

osoby staré, které ztratily zájem o jakékoliv umění nebo jsou to osoby ještě poměrně mladé, v ekonomicky aktivním věku, které pro množství starostí a povinností se k umění vůbec nedostanou. Tato skupina je zastoupena značně početněji, než bylo očekáváno (23 % : 13 %).

4. Věkové rozložení v typech

Odvozená typologie ukazuje korelovanost se všemi sociodemografickými znaky sociální struktury, které byly ve výzkumu k dispozici (věk, pohlaví, vzdělání, velikost místa bydliště, rodinný stav, sociální skupina, počet dětí apod.). Za nejdůležitější korelát lze považovat vztah k věkovým skupinám. (10) Podrobně je vidět korespondence mezi věkem a typologií v tabulkách 8 a 9, v nichž je uvedeno rozložení a výsledky faktorové analýzy kontingenční tabulky obou hledisek. (11) Při veškeré interpretaci je třeba mít na vědomí, že se tu projevuje souběžný vliv ontogeneze a generačních proměn.

Tabulka 8. Procentuální rozložení polaritních typů ve věkových skupinách (N = 912)*

Roky	Typy								
	<i>EZD</i>	<i>EZ</i>	<i>ED</i>	<i>ZD</i>	<i>E</i>	<i>Z</i>	<i>D</i>	<i>A</i>	<i>N</i>
15—17	28.6	11.1	4.8	11.1	6.4	33.3	0.0	4.8	63
18—24	38.8	8.8	1.4	13.6	6.1	17.7	2.0	11.6	147
25—39	23.9	7.0	4.2	12.7	9.9	9.4	9.4	23.5	213
40—59	23.4	4.2	8.8	9.6	5.4	5.0	15.3	28.4	261
60 a více	11.4	1.8	15.4	4.8	7.0	0.9	29.8	28.9	228

* Názvy typů viz tabulka 4.

První faktor má zřetelný ordinální charakter vzhledem k věkovému postupu a ukazuje, že se krajní věkové kategorie liší v tomto vlivu od svých sousedů daleko více než střední věkové vrstvy. (12) Jeho vliv se projevuje se stoupajícím věkem velmi silně u *D*, dále u *A* a relativně slaběji u *ED*. S mladým věkem je to velmi silná korelace u *Z*, poloviční vliv u *EZ* a dále relativně slabší vliv u *ZD* a *EZD*. Tento faktor interpretujeme jako faktor touhy po zábavě mimo domov s efekty s tím souvisejícími, což je pochopitelně nejsilnější u adolescentů, kteří před vytvořením nového životního stylu se musí nejprve zákonitě odtrhnout od své dosavadní rodiny. Touha po zábavě mimo domov je rovněž typická pro nejmladší vrstvu dospělých (18—24 let), která ještě nemá příliš mnoho životních starostí, s postupujícím věkem u dotázaných naopak stoupá ocenění domova, jakožto projevu realizace vlastního života a v nejvyšších věkových vrstvách se touha po zábavě mimo domov projevuje nejméně — už pro fyzickou náročnost a zdravotní potíže. (13)

(10) Další důležitou vazbou (která není zprostředkující či nepravá) je vztah k pohlaví (viz tabulka 5).

(11) Korespondenční analýza byla provedena metodikou a programem LINDA, absolutní četnosti byly před použitím transformovány pomocí vztahu $y_{ij} = \ln(n_{ij} + 1/2)$. Za nezištnou pomoc při výpočtech děkují autoři dr. I. Loučkové, KAS Univerzita Palackého, Olomouc.

(12) Korespondence řádkových a sloupcových kategorií podle jednotlivých faktorů je určena součinem příslušných faktorových koeficientů: čím vyšší je kladný součin, tím těsnější je vazba kategorií. Jak faktorové koeficienty, tak součiny mají poměrový charakter.

(13) Silný vliv věku na *Z* byl zkoumán také obdobnou metodikou pro tabulku věku s trichotomickou proměnnou zábavy mimo domov (to je včetně střední kate-

Tabulka 9. Korespondence typů a věkových skupin

Faktorová dekompozice asociační tabulky 2. stupně třídění: (věk, polaritní typy) — rotované^a řešení metodou Varimax vzhledem k prosté struktuře typů (2 faktory vysvětlují společně 98 % variability asociačních interakcí)

Typy ^b	Faktor 1	Faktor 2
<i>EZD</i>	-.297	.285
<i>EZ</i>	-.609	.201
<i>ED</i>	.275	-1.137
<i>ZD</i>	-.249	.275
<i>E</i>	-.025	-.077
<i>Z</i>	-1.161	.325
<i>D</i>	1.390	-.025
<i>A</i>	.677	.152
Věkové skupiny		
15—17 let	-1.420	-.397
18—24 let	-.583	.868
25—39 let	.167	.378
40—59 let	.553	-.101
60 a více	1.283	-.748
Podíl vysvětlení variability	72.7 %	27.3 %

^a Rotované řešení je velmi podobné hlavním faktorům, je však čistší a interpretačně jasnější.

^b Názvy typů viz tabulka 4.

Druhý faktor vyčleňuje ze všech věkových skupin krajní skupiny (15—17 let a 60+ let) a z typů staví do kontrastu vůči ostatním typům typ *ED*. Asociace typu *ED* a nejstarších občanů je logickým projevem možností, které nejstarší o umění se zajímající občané mají k dispozici (zdravotní důvody a životní styl, v němž oceňování soukromí v nekompetitivním prostředí domova se stalo návykem). Pozoruhodná je velká odlišnost dvou sousedních věkových skupin 15—17 let a 18—24 let (viz obr. 2). Je třeba vzít v úvahu, že nedospělí (adolescenti) nemohou svobodně realizovat všechny své touhy, že tuto svobodu získávají až překročením hranice dospělosti. Tento druhý faktor interpretujeme jako faktor skutečných možností nalézt kulturní využití podle svého vkusu.

Současné působení obou faktorů a plná interakční korespondence jsou nejlépe vidět na obr. 2.

Vztah věkových kategorií a polaritních typů je určen přímkou, z jednosměrné zákonitosti však zcela vybočují respondenti nejmladší věkové kategorie (15 až 17 let) a příslušníci typu *ED*. Obrázek ukazuje určitou podobnost krajních věkových skupin. Značný vliv na vybočení nejmladší kategorie z přímky má zřejmě asociace této skupiny s typem *ED*, asociace, která se při přechodu do vyšší věkové kategorie zcela zruší: při překročení věkové hranice 18 let dochází tedy ke kvalitativní změně, kdy dospívající už odmítá přijímat estetické zážitky v prostředí domova, tak jako i v ostatních aspektech se snaží realizovat vlastní osobnost naprostým popřením hodnotového systému rodičovské generace.

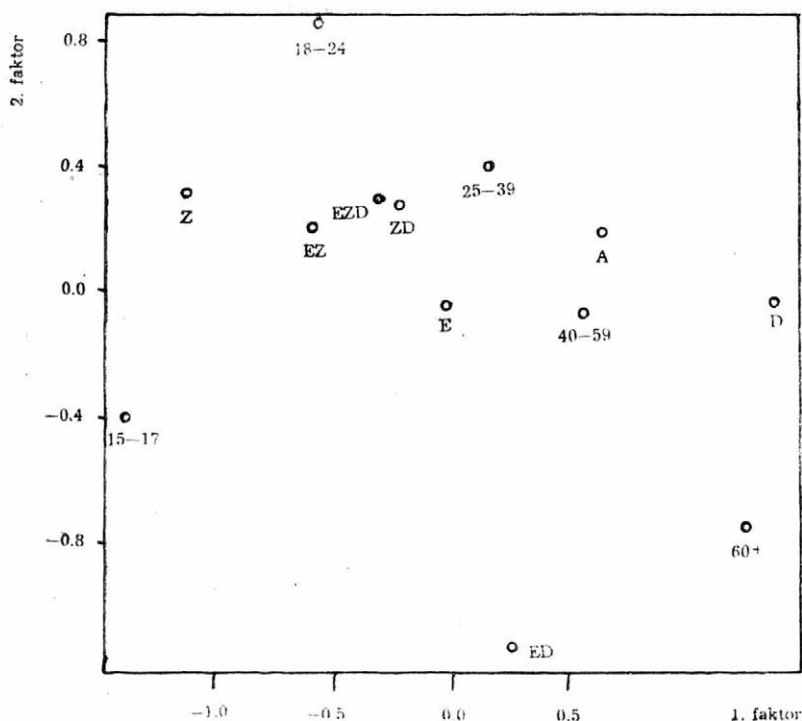
5. Vztah polaritních typů k systému obecných kulturních potřeb

Projevy jednotlivých obecných kulturních potřeb u polaritních typů ukázala tabulka 6. Pozice našich typů v širším poli obecných kulturních potřeb však

gorie). Výsledek ukázal jediný faktor (99,55 %), jenž poskytl ekvidistanční skóre (-.80, .10, .80) pro zábavu a skóre (-.62, -.48, .03, .31, .76) pro věkové kategorie.

budeme hodnotit pomocí jejich vztahů k obecnějším komplexním potřebám, které reprezentují hlavní diferenční směry v populační heterogenitě. Tyto diferenční směry byly odvozeny faktorovou analýzou v tabulce 10. [14]

Obr. 2. Korespondenční analýza typů kulturních potřeb
a věkových kategorií

Poznámka: Typy jsou označeny písmeny, jejichž význam viz tabulka 4, věkové skupiny jsou označeny rozmezím.

Faktorové proměnné odpovídají různým směrům v orientaci sledovaných potřeb. Mohou být interpretovány takto:

- proměnná 1:* potřeby optimálního rozvoje člověka (ROZVOJ)
- proměnná 2:* potřeby dobrých vztahů a klidného životního zázemí (VZTAHY)
- proměnná 3:* potřeby osobní realizace (OSOBA)
- proměnná 4:* potřeby osobní aktivity (AKTIVITA)
- proměnná 5:* potřeby sociability (SOCIABILITA)

Projevy těchto proměnných budeme u jednotlivých typů zjišťovat pomocí profilů jejich hodnot, které jsou uvedeny v tabulce 11. Tyto profily určují inter-

(14) Podrobná argumentace a ověřování byly provedeny, nespádají však do rámce této práce. Faktorovou tabulku uvádíme jednak pro kontrolu a jednak pro její důležitost v širším pohledu i možnost využití jí v další teoretické práci. U názvů proměnných v závorce uvádíme zkrácený symbol používaný v tabulkách a obrázcích dále.

*Tabulka 10. Diferenční směry v poli obecných kulturních potřeb
(rotované řešení — Varimax)*

Potřeby	Rotované faktorové řešení				
	1	2	3	4	5
1 Pobyť v přírodě	.09	.10	.02	.61	-.03
2 Cestování	.33	-.11	.36	.50	.09
3 Koničky	.08	.11	-.06	.28	.10
4 Tělovýchova	.52	-.08	.18	.40	.13
5 Práce	.47	.23	.12	.09	.01
6 Informace	.56	.11	-.05	.18	.13
7 Sebevzdělání	.77	.03	.14	.10	-.03
8 Kulturní vybavenost okolí	.49	.14	.33	.11	.08
9 Byt	.15	.45	.34	.07	-.05
10 Zájmová umělecká činnost	.56	.06	.20	.07	.06
11 Rodina	.14	.60	.05	.07	-.17
12 Umění	.52	.09	.26	.13	-.07
13 Osobní vzhled	.24	.17	.59	-.01	.06
14 Hostinec, restaurace	-.01	.19	.15	.01	.47
15 Sportovní přenosy	.24	-.01	-.09	.17	.54
16 Účast na veřejném životě	.56	.22	-.03	.05	.27
17 Společenská zábava	.19	.06	.45	-.02	.41
18 Televize	-.11	.38	.08	.04	.35
19 Lidské vztahy	.21	.60	.02	.08	.02
Celkové čerpání variance faktorem (v %)	55.6	15.8	11.5	9.1	
Celkové čerpání variance modelem (v %)			54.7		

*Tabulka 11. Profily stupně důležitosti obecných kulturních potřeb pro typy recepce umění
(stupnice 0—100)*

Polaritní typy recepce umění ^b	Profily stupňů důležitosti obecných potřeb ^a						
	Rozvoj	Vztahy	Osoba	Aktivita	Socia- bilita	Řádkový průměr	Řádkový efekt
EZD	68	51	79	80	53	66	10
EZ	67	41	75	77	42	60	4
ED	58	48	68	73	41	58	2
ZD	48	52	73	69	50	58	2
E	60	41	63	75	35	55	-1
Z	50	46	73	71	53	59	3
D	35	45	56	58	42	47	-9
A	32	48	51	55	37	45	-11
Sloupcový průměr	52	46	67	70	44	Celkový průměr = 56	
Sloupcový efekt	-4	-10	11	14	-12		

Poznámky:

^a Hodnoty u jednotlivých dimenzí obecných kulturních potřeb vznikly jako vážené sumované indexy.

^b Význam symbolů viz tabulka 4.

Tabulka 12. Vnošení typů recepcce umění do prostoru obecných kulturních potřeb
Faktorová dekompozice profilů obecných potřeb,^{a,d} rotace typů recepcce umění (Varimax)^b

Typy	Faktor 1	Faktor 2	Podíl součtu čtverců	Marginální efekty
<i>EZD</i>	-.355	.051	5	.61
<i>EZ</i>	-.694	.185	19	.26
<i>ED</i>	-.064	.338	4	.09
<i>ZD</i>	.189	-.388	7	.14
<i>E</i>	-.302	.609	17	-.06
<i>Z</i>	-.098	-.565	12	.17
<i>D</i>	.534	-.254	13	-.53
<i>A</i>	.789	.024	23	-.68
Profilové proměnné				
Rozvoj	-.711	.610	32	-.23
Vztahy	.923	.106	32	-.57
Osoba	-.351	-.411	11	.68
Aktivita	-.217	.325	6	.83
Sociabilita	.356	-.630	19	-.71
% podílu faktoru ^c	61	39		

Poznámky:

^a Aplikace metody LINDA pro profily z tabulky 11.

^b Rotace skupin byla provedena pro jejich výraznější porovnání.

^c Oba faktory vyčerpávají 98 % celkové variability interakci.

^d Faktorová analýza byla provedena na skóry původní nepře počtené stupnice 1–7.

akční korespondenci mezi oběma systémy, kterou opět odhalíme metodou LINDA.(15)

První korespondenční faktor ukazuje na kontrast mezi *EZ* na jedné straně, proti *A* a *D* na druhé straně, který se projevuje především v rozdílném důrazu na osobní rozvoj versus vztahy k lidem a klidné životní zázemí. Druhý faktor proti sobě staví *E* a *Z* v rozdílných důrazech na optimální rozvoj osobnosti spolu s potřebami osobní aktivity proti povrchnějším potřebám osobní realizace a sociability. Souběžné působení obou faktorů (viz obr. 3) dělí korespondenční mapu na dva útvary, z nichž každý má samostatný význam. Všechny typy obsahující estetickou složku kulturních potřeb spjatých s recepcí umění tvoří seskupení spolu s proměnnou optimálního osobního rozvoje a osobní aktivity a tak vytvářejí nový samostatný typ vyššího řádu (obecnější úrovně), který je charakterizován potřebami všestranného a harmonického rozvoje osobnosti a zapojení do veřejného života. Zbývá část populace tvoří jednorozměrnou škálu, která je určena na jedné straně důrazem na dobré lidské vztahy a klidné životní zázemí a na druhé straně na potřeby osobní realizace a sociability, mezi nimiž jsou uspořádány skupiny v pořadí *A*, *D*, *ZD*, *Z*. Tak dostáváme nový pohled a nové hypotézy o kvalitě jednotlivých typů.(16)

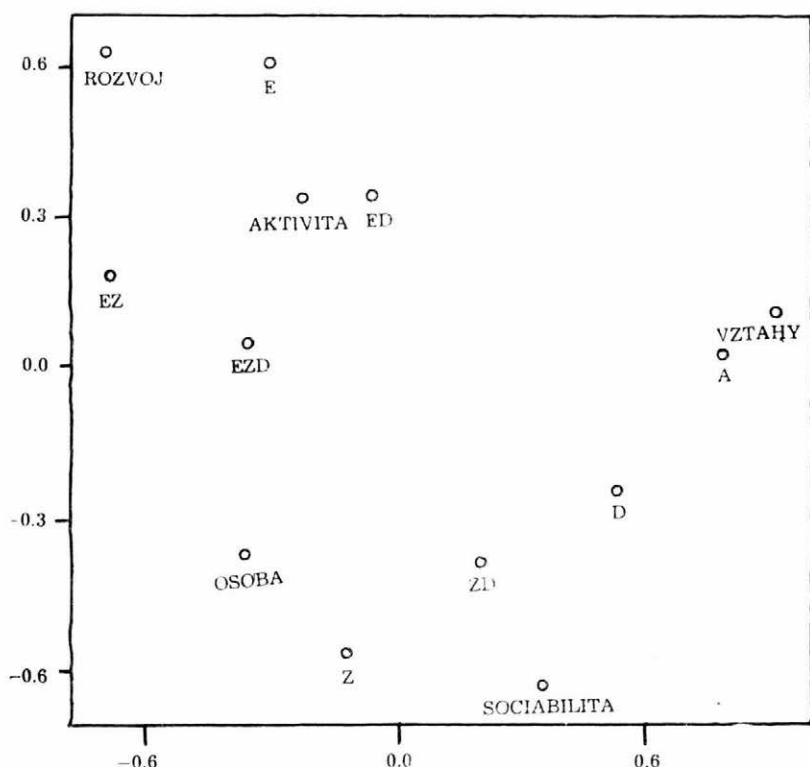
Estetická výchova, vztah k umění (pasivní i aktivní) se tak ukazují v těsné souvislosti s celkovým rozvojem člověka, mají úzký vztah k realizaci potřeby

(15) Faktorovou dekompozici profilů metodou Linda provádíme bez transformace.

(16) Obrázek korespondenčních vztahů má tu důležitou vlastnost, že odhaluje vztahy mezi skupinami a profilem vcelku, při současném využití všech zjištěných relací. Tak dostáváme výsledky, které jsou bohatší než při jednoduché aplikaci lineární regresní analýzy.

všestranného rozvoje člověka ve společnosti. Výsledek pouze podtrhuje důležitost působení umění v ideové sféře, v přenášení a upevňování hodnot socialistického člověka.

Obr. 3. Korespondenční analýza typů kulturních potřeb a profilů obecných potřeb

Vzhledem k zjištěným souvislostem dostávají skupiny A a D jiný obsah, jeví se v daleko příznivějším světle než při přímé (a zjednodušené) interpretaci absence potřeby estetických zážitků. Věkové vztahy se škálou A—Z, vyvozené v předešlé části, naznačují vývoj hodnotového zrání při absenci potřeby estetických zážitků a osobnostní aktivity a dynamičnosti. Pro odhalení rozdílů ontogenetického a generačního vlivu na posun po škále by bylo nutné (a dle našeho názoru též důležité) návazně koncipovat samostatné výzkumné šetření.

6. Závěr

Zjištění získaná popsány komplementárními metodami mohou být využita při koncipování kulturní politiky, a to především na úrovni školství a výchovy mladé generace: základní estetická výchova by měla připravit tuto generaci na recepci nejružnějších uměleckých forem a tudíž i otevřít schopnosti recepce vlivu socialistického umění na člověka. Hluboká estetická výchova, připravující mladé jedince na vnímání umění, může mít vliv na rozvoj osobnosti,

který — jak patrně z předchozí argumentace — se může začít projevovat až po překonání negatívniho období adolescence. Vliv estetické výchovy nelze hodnotit jen podle bezprostředně projevených schopností a zájmů dětí, ale také podle důsledků dlouhodobých, které umožňují dospělému člověku nejen orientovat se v umění a jeho kvalitě, ale i v životních hodnotách, ve vztahu k sobě, okolí, kolektivu i společnosti.

Význam popsané analýzy nespátňujeme pouze v oblasti meritorní, ale i metodologické. V sociologii umění, kultury, volného času i životního způsobu je velmi obtížné zjišťovat kulturní potřeby, vztah k uměleckým dílům obecně a význam jednotlivých forem pro recipienty nejen proto, že dotázaný sám často ani netuší prvotní zdroj svého vztahu k určitým dílům, ale i proto, že jedno a totéž dílo může být vnímáno v různých rovinách svého obsahu v závislosti na celé řadě parametrů recipientovy osobnosti. Odhalené diferenciatní osy a polaritní typy umožňují orientaci v problematice a naznačují možné perspektivy výzkumu.

Literatura

- Blaho, V.: *Aktivita divadelního návštěvníka*. Bratislava, VÚK 1980.
- Dmitrijevskij, V. N. — Alexejev, A.: *Těatr', spektakl', zriteľ' (opyt sociologičeskogo issledovanija „vněteatralnych“ i „teatralnych“ faktorov formirovaniia zritel'skogo auditorii)*. In: *Těatr' i chudožestvennaja kul'tura*. Moskva, Vserossijskoje teatral'noje obščestvo 1980.
- Filipcová, B.: *Volný čas a kultura v průmyslovém městě*. Praha, ÚKVC 1974.
- Filipcová, B.: *Sociálně třídní diferenciacie společnosti a utváření socialistického způsobu života jako předmět empirického průzkumu*. Sociologický časopis 1980, č. 3, s. 234—248.
- Gawlik, L. — Paška, P. a kol.: *Kulturní potřeby pracujících v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Hlavní výsledná práce Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ, téma č. 10*. Praha, ÚVK; Bratislava, VÚK 1980.
- Goodlad, J. S. R.: *A Sociology of Popular Drama*. London, Heinemann 1971.
- Hepner, V. — Malá, E.: *Potreby a záujmy pracujících*. Praha, ÚVK; Bratislava, VÚK, 1980.
- Hora, L. a kol.: *Současná etapa socialistické kulturní revoluce. Sborník z konference uspořádané katedrou teorie kultury FF UK v Praze 11. 10. 1977*. Praha, ÚKVC 1978.
- Hromádka, M. a kol.: *Kultura a budoucnost. Studijní edice k úkolu Výzkum dlouhodobého rozvoje oblasti kultury, sv. 1—25*. Praha, ÚVK 1974—6.
- Kasalová, H.: *Funkce umění ve struktuře kulturních potřeb, zájmů a motivací socialistického člověka*. Praha, ÚVK 1979 (strojopis).
- Kasalová, H.: *Postoje české veřejnosti k dramatickému umění*. Praha, ÚVK 1979.
- Kotek, J.: *Vývoj hudebního vkusu obyvatelstva ČSR po roce 1945*. Hudební věda 1978, č. 3, s. 220—232.
- Loučková, I. — Řehák, J.: *Korespondenční analýza dvou objektů*: In: J. Řehák (red.): *Skalování a kvantifikace. Kapitoly ze sociologických metod a technik IV*. Mikulov, ČSSS, sekce metod a technik 1981, s. 102—111.
- Loučková, I. — Řehák, J.: *Faktorová analýza kontingenčních tabulek*. Podkost, Robust 1982.
- Loučková, I. — Řehák, J.: *Linda — soubor programů pro analýzu reziduálních odchylek v dvojrozměrných uspořádáních dat*. In: *Současný vývoj programů pro potřeby sociologie*. Štířín, ČSSS, sekce metod a technik 1979, s. 24—44.
- Malá, E. a kol.: *Prax—výskum—prax, sborník z příspěvků výzkumů VÚK v letech 1976—9*. Bratislava, Osvětový ústav 1980.
- Ošmerová, J. a kol.: *Podiel kultury na formování socialistickej osobnosti, štúdie k výskumnej úlohe ŠPV VII-5-7-1*. Bratislava, VÚK 1979.
- Řehák, J. — Řeháková, B.: *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha, Academia (v tisku).

Вýzkumné zprávy, které se zabývaly problematikou kulturních potřeb

- Sládková, S.: *Průzkum postojů veřejnosti ke kultuře, k její funkci ve volném čase a k významným uměleckým a kulturním hodnotám a tvůrcům*. Praha, ÚVK 1971.
- Šimek, M. — Randlíková, A.: *Průzkum postojů mládeže k vybraným kulturním hodnotám a zájmovým kulturním aktivitám*. Praha, ÚVK 1971.
- Hepner, V. a kol.: *Průzkum postojů české veřejnosti ke knize a jejímu šíření*. Praha, ÚVK 1975.
- Adamec, Č. a kol.: *Průzkum postojů české veřejnosti k ochraně přírodního prostředí*. Praha, ÚVK 1975.
- Cejp, M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha, ÚVK 1975.
- Hepner, V. — Maříková, I.: *Postoje české veřejnosti k populárním zpěvákům*. Praha, ÚVK 1975.
- Kasalová, H.: *Postoje české veřejnosti ke kulturním památkám a k památkové péči*. Praha, ÚVK 1976.
- Hepner, V.: *Postoje české veřejnosti k dosaženému stupni kulturní úrovně v roce 30. výročí osvobození ČSSR*. Praha, ÚVK 1976.
- Maříková, I. a kol.: *Postoje české veřejnosti k výtvarnému umění, galeriím a výstavám*. Praha, ÚVK 1979.
- Maříková, I.: *Rodina a kulturní život společnosti*. Praha, ÚVK 1979.
- Hepner, V. a kol.: *Postoje české veřejnosti k problematice výchovy k manželství a rodičovství*. Praha, ÚVK 1980.
- Randlíková, A.: *Zájemové umělecké aktivity mládeže*. Praha, ÚVK 1980.
- Chyba, M.: *Kulturní život dělnické třídy*. Praha, ÚVK 1980.
- Janská, S.: *Kulturní oddech a jeho funkce v kulturním životě pracujících*. Praha, ÚVK 1980.
- Šimek, M.: *Kulturní život dnešní vesnice*. Praha, ÚVK 1980.
- Cejp, M. — Tůmová, E. — Tyl, J.: *Demoskopické šetření k některým otázkám budoucího vývoje kultury*. Praha, ÚVK 1980.
- Kasalová, H. — Tyl, J.: *Kultura 80*. Praha, ÚVK 1981.
- Kasalová, H. — Maříková, I.: *Čtenáři a knihovny II.*, Praha, SK 1979.
- Daněk, J. — Kasalová, H. — Vysekalová, J.: *Mládež a divadlo*. Praha, DÚ a ÚVK 1979 (strojopis).
- Mladí televizní diváci I.* Praha, ČsTV 1977.
- Mladí televizní diváci II.* Praha, ČsTV 1979.

Резюме

Г. Касалова - Я. Ржегак: Тенденции дифференциации в рецепции искусства

В статье обобщаются результаты анализа нескольких эмпирических обследований, в которых ставилась цель содействовать раскрытию мотивации в рецепции художественных произведений. Здесь предпринимается попытка дать систематическую характеристику взаимосвязей культурных потребностей, связанных с рецепцией произведений искусства, и вскрыть дифференцирующие влияния, действующие при их реализации. Основные культурные потребности, реализующиеся в процессе восприятия искусства, показывают структуру, возникшую вследствие действия основных факторов:

- а) потребности чисто эстетического характера (слушание классической музыки, чтение художественной литературы, посещение театров, посещение выставок изобразительного искусства, собственное художественное творчество),
- б) потребности, реализованные домашней формой рецепции драматических произведений (слушание радиопостановок, просмотр телевизионных постановок),
- в) потребности, реализованные посредством развлечений вне дома (слушание популярной музыки и посещение кино).

На основе комбинации этих трех групп (факторов) было выведено восемь типов. Наличие сравнительно диффузионной границы между ними говорит о том, что между типами существует динамическое отношение, свидетельствующее о возможности взаимозаменяемости отдельных видов искусства в удовлетворении соответствующих культурных запросов. Более отчетливую картину взаимоотношений в этой типологии обеспечило исключение модальных категорий у отдельных факторов. В возникшей таким образом

новой «полярной» типологии принимались во внимание лишь представители исключительно высокого или исключительно низкого валичия данной системы потребностей.

Подробный анализ взаимосвязей с социодемографическими показателями и с системой общих культурных потребностей (19 общих культурных потребностей с помощью факторного анализа сведено в 5 сводных переменных) дает характеристику отдельных типов. Наиболее выразительным фактором дифференциации оказался возраст. Анализ корреспонденций возраста и типов углубил представление (6 отдельных типов: молодой возраст оказался в тесной связи с теми типами, в которых реализуется влияние 3-го фактора (развлечение вне дома), с повышающимся возрастом увеличивается влияние второго фактора (рецепция драматических произведений в домашних условиях). Анализ корреспонденций вскрыл в данной связи также определенное сходство крайних возрастных групп, хотя пути, ведущие к этому сходству, диаметрально противоположны.

Анализ корреспонденций взаимоотношения производных типов и системы общих культурных потребностей вскрыл параллельное действие двух факторов, разделивших схему корреспонденции на две самостоятельные части: в одной сгруппировались все типы, содержащие эстетический компонент культурных потребностей, вместе с общими культурными запросами, представляющими потребность оптимального личного развития и личной активности, образован новый самостоятельный тип высшего разряда, характеризующийся потребностями всестороннего и гармоничного развития личности и участия в общественной жизни. Вторая часть схемы корреспонденции представляет одномерную шкалу, определенную, с одной стороны, акцентированием хороших отношений между людьми и спокойной личной жизни, а с другой, акцентированием индивидуальных потребностей и потребностей развлечения. Данный анализ корреспонденций открыл новый взгляд на качество отдельных типов и на перспективы их созревания. Чтобы познать более глубокие причины возникновения данного явления, необходимо подготовить новое исследование, основное направление которого намечено в данной статье. В целом работа подчеркивает значение эстетического воспитания для развития личности социалистического человека.

Summary

H. Kasalová — J. Řehák: Differentiation Tendencies in Art Reception

The paper sums up the results of an analysis of several empirical investigations aimed at finding out the motivation underlying the reception of works of art. It endeavours to characterize systematically the influences of cultural needs concerning the reception of arts and to describe the differences of the population's actual behaviour. The basic cultural needs, asserting themselves in the perception of art, indicate the structure ensuing from the operation of three basic factors:

- a) Needs of a purely aesthetic character (listening to serious music, reading polite literature, visits to a theatre, visits to plastic and/or graphic arts exhibitions, one's own artistic activity).
- b) Needs satisfied by means of the domestic form of reception of dramatic works (listening to plays on the radio or watching TV plays).
- c) Needs satisfied by entertainment outside the home (listening to popular music, visits to a cinema).

A combination of the above three groups (factors) gave rise to eight types. Their delimitation by a relatively diffuse boundary implies the existence of a dynamic relation among the types, tending to suggest the possibility of a mutual substitution of individual kinds of art in the saturation of the respective cultural needs. A less unambiguous idea of interrelations current in this typology was arrived at by the elimination of modal categories in the individual factors. In the new "polarity" typology arisen in this way, only representatives of an above-average high or low occurrence of the given system of needs were taken into account.

A detailed analysis of interconnections with sociodemographic indicators and with the system of general cultural needs (19 general cultural needs were summed up by factor analytic techniques into 5 general variables) facilitates the characterization of individual types. Age was shown to be the most distinctly differentiating factor. The correspondence analysis of age and types contributed to a more thoroughful comprehension of individual types. Young age was found to be in close relation to

the types characterized by the influence of the third factor (entertainment outside the home); with age the influence of the second factor makes itself felt (domestic form of following dramatic works). In this connection, the correspondence analysis also revealed a certain similarity of the extreme age groups — even though the ways leading to this similarity are diametrically different.

The correspondence analysis of the relation between the derived types and the system of general cultural needs revealed a parallel influence of two factors which divided the correspondence map into two independent parts. In the first of these, all types containing the aesthetic component of cultural needs were assembled, hand in hand with general cultural needs representing the need of optimal personal development and personal activity; they formed a new, independent type of a higher order, characterized by the needs of an all-round and harmonic personality development and involvement in public life. The second part of the correspondence map represents a unidimensional scale which is determined by the emphasis laid on good human relations and peaceful living conditions, and, on the other hand, on individually centered needs, on the need of entertainment. This correspondence analysis offers a new view of the quality of individual types as well as of the perspective of their full development. The intention of becoming acquainted with the origin of this phenomenon leads to the necessity of a further investigation whose basic orientation is outlined in the present paper.